

GİRİŞ

Cengiz Yasası ve Magna Carta Libertatum ya da Büyük Özgürlükler Sözleşmesi, ilki 1206'daki Kurultay'da, ikincisiyse 1215'te feodal beyler ve Kral John tarafından kabul edilen iki ayrı hukuksal metindir. İki metnin hemen hemen aynı tarihlerde kabul edilmesi, bağlamları farklı olsa da içeriklerinin bu bağlamlarla birlikte değerlendirilerek karşılaştırılması, bir bozkır boylar konfederasyonu ile feodal bir devlette devlet ve iktidar ilişkisinin karşılaştırılması ve devlet teorisi açısından değerlendirilmesi için imkan sunmaktadır. Yakın tarihli bu iki hukuk metninin karşılaştırılmasındaki amaç, toplumsal düzeni sağlamayı, çatışmaları azaltmayı amaçladığı varsayılması bakımından bu iki metinde siyasi otoritenin belirlenmesi ve sınırlarının izlenmesiyle hemen hemen aynı tarihsel dönemde farklı coğrafyalardaki devlet-iktidar-toplum ilişkilerini kıyaslanmasıdır.

Cengiz Yasası, Moğollar'ın Cengiz Han'ı 'Büyük Han' seçtiği 1206 Kurultayında kabul edilmiştir. Yasa'nın Cengiz Han tarafından eski Türk ve Moğol töresine dayalı olarak hazırlatıldığı ve Kurultay'da birtakım ilaveler yapıldıktan sonra kabul edildiği bilinmektedir¹. Yasa'dan geriye yazılı bir nüsha kalmamış olsa da aynı dönemde veya sonrasında kaleme alınan tarih çalışmalarında ve seyahatnamelerde Yasa'ya ilişkin bilgiler yer almaktadır. Bugün için, Yasa'nın tamamına olmasa da birçok maddesine ilişkin bilgi mevcuttur. Bu maddeler incelendiğinde bunların Türk töresine de uygun olduğu, yani sadece Moğollara has değil, Türklerdeki hukuksal düzenlemeye(töre) ışık tuttuğu kabul edilmektedir². Cengiz Han, ölümünden sonra Yasa'nın değiştirilmemesi ve Yasa'ya riayet edilmesini istemiş, ardılları bu kurala sıkıca bağlı kalmıştır. Dolayısıyla Yasa, Cengiz Han döneminde titizlikle uygulandığı gibi, Cengiz Han sonrası dönemde de uygulamada kalmıştır.

Büyük Özgürlükler Sözleşmesi veya bilinen ismiyle Magna Carta Libertatum, İngiltere'de Krala karşı isyan edip Londra'yı ele geçiren feodal beylerle kral arasında imzalanan bir sözleşmedir. Kral John, iç savaşı kaybettiği için Magna Carta Libertatum'u imzalamak zorunda kalmıştır. Sözleşmenin ne kadar süre ve ne derecede uygulandığı tartışma konusudur. Zira, sözleşme imzalandıktan hemen sonra Papa tarafından iptal edilmiş, ancak sözleşme

1 Sadri Maksudi Arsal, "Çengiz Yasası", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, <https://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/belgeler/347.pdf> erişim: 15.06.2025, s. 167.

2 a.g.e., s. 168.

birtakım değişikliklerle 1216, 1217 ve 1225'te tekrar yayımlanmıştır. Yine de birçok çalışmada ilk anayasal belge olarak kabul edilmektedir.

Cengiz Yasa'sı ve Büyük Özgürlükler Sözleşmesi elbette mahiyetleri itibarıyla iki ayrı belgedir. Bunların tüm hükümlerinin karşılaştırılması, hükümlerin konuları bakımından mümkün değildir. Zira, Cengiz Yasası'nda aile hayatını, yaşam biçimini ve doğaya yönelik davranışları düzenlemeye yönelik hükümler mevcutken, Büyük Özgürlükler Sözleşmesi'nde bu gibi hükümler bulunmamaktadır. Sözleşme'deki hükümlerin önemli bir kısmı feodal ilişkilerin düzenlenmesi, adalet sisteminin işleyişi ve vergilerin toplanmasıyla ilgilidir. Bu bakımdan, çalışmada devlet teorisi alanını ilgilendirdiği ölçüde, iki hukuksal metin şu üç yönden incelenecektir: Yasa ve Sözleşme'yi oluşturan ve kabul eden, yürürlüğe koyan, uygulanmasını takip eden iradelerin karşılaştırılması; Devletin yönetilmesine ile tebaayla ilişkiye dair hükümlerin karşılaştırılması ve savaş dönemi ve orduların oluşturulmasına dair hükümlerin karşılaştırılması.

1. Cengiz Yasası'nın İncelenmesi

Bugün Cengiz Yasası, Cengiz Han Yasası, Büyük Yasa, Yeke Yasa gibi isimlerle anılan Yasa, Moğol tarihi için bir dönüm noktası sayılabilecek 1206 Kurultayında kabul edilmiş ve ilan edilmiştir. 1206 Kurultayı Cengiz Han'ın yaklaşık 30 yıl süren mücadelesi sonucunda Moğol boylarını bir araya topladığı ve kendisine 'Büyük Han' unvanının verildiği kurultaydır. Aynı zamanda bu Kurultay'da 95 binbaşılık makamı oluşturulmuş ve örgütlenmiştir³.

Bu bakımdan, Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşu açısından, hem Cengiz Han'ın Moğol boylarının ortak lideri olarak tanınması ve askeri örgütlenmenin oluşturulması, hem de devlet ve toplum düzeninin esaslarını oluşturan Yasa'nın kabulü ve ilanıyla simgesel bir anlam taşımaktadır.

Bu bölümde öncelikle Cengiz Yasası'nın kabulü öncesinde Moğol Boyları'nın siyasi ve hukuki durumu ele alınacaktır. Bu kısmın amacı, Yasa'nın düzenleme zeminini göstermektir. Sonrasında Yasa'nın kabulünün ardından Yasa'nın etki alanının saptanması amacıyla uygulanması ve Yasa'daki değişikliklerin sebepleri üzerinde durulacaktır. Son olarak Yasa'nın içeriği incelenecek, günümüze ulaşan hükümler konu bazlı olarak gözden geçirilecektir.

3 Suvd-Erdene Otgonbaatar, *Cengizlilerde Kurultay*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2023, s. 47.

1.1. 1206 Öncesinde Moğol Boylarında Siyasi ve Hukuki Durum

Bugün Moğolistan olarak bilinen, Çin'in kuzeyinde, Sibirya'nın güneyinde, Kazakistan'ın doğusunda kalan bölgede Moğol boyları uzunca bir süre göçebe hayat sürmüş, siyasi bir birlik oluşturamadan dağınık boylar halinde, geçici ittifaklar kurarak yaşamışlardır. Hayvancılık yaparak yaşayan bu boylar kendi aralarında ve çevrelerinde bulunan Türk boyları ve Çinlilerle sonuçsuz mücadelelere girerek hayatlarını sürdürmekteydi.

1162'de doğduğu tahmin edilen Cengiz Han'ın doğduğu günlerde Moğol topraklarındaki siyasi durum bu şekildeydi. Borçiginler kabilesinin beyi Yesügey'in oğlu olarak dünyaya gelen Cengiz Han, uzun mücadeleler sonunda, rakip Moğol beylerini, komşu Merkitleri, Tangutları, Jinleri yenerek sonuçta kendisini 1206'da tek ve en güçlü Moğol beyi olarak diğer Moğol boylarına kabul ettirebilmiştir⁴.

1206 öncesinde Moğol boylarında yazılı bir yasaları yoktu. Sözlü düzenlemeler manzumesi denebilecek ve uzun tecrübeler sonunda oluşarak genel kabul görmüş 'töre' ile sorunlar çözülmüyordu. Töre, daha sonra, Cengiz Yasası'nın en önemli kaynağını oluşturdu. Zira, Cengiz Yasası büyük çoğunluğunu Töre'nin yazılı hale geçirilmesiyle oluşan kuralları içeriyordu. Dolayısıyla Yasa'yı tepeden inme oluşturulan ve dayatılan bir düzenleme gibi görmek mümkün değildi. Yasa, Moğol ve Türk boylarının yaşayış, yönetim, cezalandırma ve askerî örgütlenme biçimini yansıtan kuralları içermekteydi.

1.2. Eski Türk ve Moğol Devletleinde Kurultay ve Törenin Kaynakları

Eski Türk ve Moğol devletlerinde Kurultay, devlet ileri gelenlerinin katıldığı bir meclisti. Bu mecliste alınan kararlar Töre'nin kaynaklarından biriydi. Töre, Türk ve Moğol toplumlarında konulan sözlü kurallardan oluşmaktaydı. 1206 tarihli Büyük Kurultay'da Cengiz Han 'Büyük Han' sıfatını almış ve Yasa kabul edilmiştir. Yasa aslında mevcut Töre'nin büyük ölçüde yazıya geçirilmiş haliydi. Bu sebeple, Kurultay'ın ve Yasa'nın önemini ve anlamını açıklamakta fayda vardır.

Kurultay'ın önemini anlamak için öncelikle Kurultay'ın Türk ve Moğol tarihindeki yerine bakmak gerekir. Kurultay, han ve ailesinin, soy başbuğlarının, önemli vassalların ve kişilerin katıldığı bir çeşit meclistir. Bahaeddin Ögel,

4 Frank McLynn, *Cengiz Han*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2025, s. 25.

kurultay kurumunu hem siyasal hem de kültürel bir yapı olarak ele alır. Ona göre kurultay, Türk siyasi teşkilatında karar alma, danışma, denetleme ve tören işlevlerini aynı çatı altında toplayan çok yönlü bir organdır; Cengiz Han dönemi Moğollarındaysa kurultay, Cengiz Han soyundan gelenlerin toplantısıdır.⁵ Kurultayın bilinen en eski örneklerinden biri Hun hükümdarı Mete döneminde görülmektedir. Mete, Tunghularla yaşanan kriz sırasında devletin ileri gelenlerini üç kez toplantıya çağırılmış; onların fikirlerini dinledikten sonra nihai kararı tek başına vermiştir. Bu durum, kurultayın nihai karar mercii olmaktan çok, hakanın karar sürecine katkıda bulunan bir danışma meclisi niteliği taşıdığını işaret etmektedir.⁶

Türk ve Moğol geleneğinde, kurultaylarda katılımcılar fikirlerini söyleyebilmiş ve önemli kararlar alınmıştır. Ancak, son karar mercii Han'dır. Kurultay, Han'ın üzerinde değildir.⁷ Bu durum, Kurultay'ın istişare yönünü göstermektedir. Ancak bu durum onun alelade bir danışma organı olduğu anlamına gelmez. Zira Kurultay'da alınan kararlar Töre'nin bir kaynağını oluşturmaktadır.⁸ Kurultaylar yalnızca siyasal kararların alındığı toplantılar değil, aynı zamanda dinsel törenler, şölenler (toylar) ve çeşitli yarışmalarla birlikte gerçekleştirilen toplumsal olaylardı. Büyük Hun İmparatorluğu'nda ilkbaharda düzenlenen büyük kurultaylarda dinsel törenler yapılırdı. Aynı zamanda nüfus ile hayvan sayımı gerçekleştirilirdi. Bu toplantılara katılmak bağlılığın ve sadakatin göstergesiydi. Aksi hareket bağımsızlığın ilanı sayılırdı ve gelmeyen kişi düşman kabul edilirdi. Böylece kurultay, devletin gücünü ve bağlı toplulukların durumunu tespit eden bir işlev de üstlenmiş olurdu.⁹

Kurultaylar farklı amaçlarla ve çeşitli türlerde toplanabilmekteydi. Savaş seferlerinden önce veya sefer sırasında düzenlenen savaş kurultayları bazen at üzerinde yapılırken, göç öncesinde gerçekleştirilen kurultaylar yeni yurtlara taşınmadan önce alınacak kararların görüşülmesini sağlardı. Barış kurultayları ve elçi divanları ise diplomatik nitelikliydi ve dış ilişkilerin yürütülmesinde rol oynardı. Tayin ve yargı kurultaylarında ise devlet görevlilerinin atamaları yapılır, cezalar ve hukukî davalar karara bağlanırdı. Bu çeşitlilik, kurultayın

5 Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1982, s. 73.

6 a.g.e., s. 73-74.

7 Abdülkadir Donuk, "Türklerde ve Moğollarda Meclis Geleneği", *Tarih Dergisi*, Sayı 52, 2012, s. 3.

8 Aybars Pamir, "Eski Orta Asya Türk Devletlerinde Töre'nin Oluşmasında Kurultayların Rolü", Cilt 28, Sayı 3, 2023, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, ss. 218-219.

9 Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, ss. 76-78.

sadece askerî değil, aynı zamanda idari ve hukukî kararların da alındığı bir meclis işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır.¹⁰ Moğollarda üç çeşit kurultay toplanmaktaydı: Büyük, küçük ve yıllık kurultay. Büyük kurultay, ana yurttan geleneksel kurultay yerlerinde birkaç yılda bir, büyük seferler öncesinde, yeni han seçimi için veya bazen önemli sorunların çözümü için yapılan kurultaylara verilen isimdir. Moğol İmparatorluğunda büyük kurultaylarda yeni kağanın tahta çıkışı, devletin yeni teşkilatı, yeni temel kanunların çıkarılması, savaş ve sulh yani dış meseleler çözüldü. Bunun yanında, savaşlar, seçimler, tayinler ile ekonomik düzenlemeler ve hatta büyük yargılamalar, kurultay tarafından karara bağlanıyordu. Ayrıca, ilerleyen tarihlerde, büyük kurultaya dört ulusun, yani Cengiz Han'ın dört oğlunun temsilcilerinin katılma zorunluluğu vardı. Yıllık kurultay ise her bir ulusun yaptığı, iç meselelerin ele alındığı kurultaylardır. Küçük kurultay ise hanın sefer esnasında topladığı az sayıda kişinin katıldığı kurultaylardır.¹¹ Kurultayların toplanması her zaman hakanın çağrısı ile mümkün olurdu. Katılımcılar geleneksel olarak ok gönderilerek davet edilir, toplantılar çoğunlukla toy biçiminde düzenlenirdi. Kurultay sırasında düzeni sağlamakla görevli olan toy yasavulları, törensel protokolü yürütürlerdi. Toy yasamak, yani toy düzenlemek terimi ise Cengiz Han geleneğinden gelmektedir. Toy yasamak, toyu düzenlemek ve idare etmek manasına gelmektedir.¹²

Kurultaylar aynı zamanda hakanın yanında yer alan bir danışma meclisi niteliği de taşımaktaydı. Mete'nin devlet işlerinde danışma yoluna gitmesi, Dede Korkut Kitabı'nda Bayındır Han'ın divanı ile Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde görülen devlet divanları, bu danışma geleneğinin tarihsel sürekliliğini göstermektedir.¹³ Kurultay, eski Türk-Moğol devletleri için çok önemliydi; zira bu toplantılarda devletin ileri gelenleri kağanla bir araya gelmekte ve görüşlerini serbestçe ifade edebilmekteydi. Ancak son sözü söyleme hakkı kağandıydı. Yine de devletin ileri gelenlerinin görüşlerine büyük ölçüde önem verilmiş ve istişare yoluyla karar alınması söz konusu olmuştur.¹⁴ Kurultaylara katılım, siyasi bağlılığın da bir göstergesi olarak kabul edilirdi. Hunlar ve Göktürkler döneminde vassal beyliklerin yöneticileri ve boy temsilcileri kurultaylara katıl-

10 a.g.e., s. 82-86.

11 Otgonbaatar, *Cengizlilerde Kurultay*, ss. 55-59.

12 Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, ss. 82, 88.

13 a.g.e., s. 89.

14 Pamir, "Eski Orta Asya Türk Devletlerinde Töre'nin Oluşmasında Kurultayların Rolü", s. 218.

makla yükümlüydüler; bu toplantılara katılmamak bağımsızlık iddiası olarak yorumlanırdı. Ögel, M.Ö. 70'lerden sonra Wusun kralının Hun kurultaylarına katılmayı bırakmasını onun bağımsızlığını ilan etme girişimi olarak değerlendirir. Benzer şekilde Dede Korkut Kitabı'nda da İç Oğuz'un toyuna gelmeyen Dış Oğuz'un düşman sayılması, katılımın siyasi meşruiyetin ve bağlılığın sembolü olduğunu göstermektedir.¹⁵

Kurultay, Moğol tarihinde de Türk devletleri tarihine benzer özellikler göstermiştir. Kurultay, Moğol yönetici sınıfının kağanlarını seçtiği, seferler planladığı ve ödülleri dağıttığı büyük bir meclisti. 13. ve 14. yüzyıllarda Moğol hükümdarları her yıl altıncı ayda (Haziran sonu – Temmuz başı) ve “Beyaz Ay” olarak bilinen ay takvimine göre yeni yılda (Ocak sonu – Şubat başı) kurultaylar düzenlerdi. Yaz kurultayları, kısrakların sağılma ve atların semirme zamanı olduğundan daha görkemli olur, bazen iki ay sürerdi. En büyük kurultaylarda tüm hanedan üyeleri, prensler ve prensesler, damatlar, önemli komutanlar, kâtipler, görevliler ve eşleri tek bir otağ altında toplanırdı. 1246'daki yaz taç giyme kurultayına yaklaşık 5.000 kişinin katıldığı tahmin edilmiştir. Fethedilen halkların valileri ve yabancı elçiler ise otağın dışında bekler, ancak özel davetle içeri alınırdı.¹⁶ Ancak, siyasi, idari ve askeri açıdan kararların alındığı, törenlerin yapıldığı bir toplantı olmanın ötesinde Kurultay hukuki bir kurumdu. Kurultaya katılım zorunluymuş ve kararlar katılımcılar için bağlayıcıydı. Kararların daha önce alındığı örnekler olsa dahi Kurultay gerekliydi. Bu durum, Kurultayın anılan kararların meşruiyet ve hukuki geçerliliği için gerekli olduğunu göstermektedir. Katılmaları istenen katılımcıların gelmemiş olması durumunda çoğu kez Kurultay ertelenirdi veya Kurultayın meşruiyeti sorgulanırdı. Kararların bağlayıcı olması ve katılımın zorunlu olması, katılımcılar üzerinde baskı uygulandığını göstermemektedir. İstisari karar alma, Moğol hayat tarzının bir parçasıydı. Özelde Moğollarda ve genel olarak bozkır toplumunda, her zaman mevcut olan kaçış ihtimali baskı uygulamayı zorlaştırıyordu.¹⁷

Kurultay, yalnızca siyasi kararların görüşüldüğü bir meclis değil, aynı zamanda Türk devlet geleneğinin temel düzen ve hukuk anlayışını ifade eden töre ile de yakından ilişkiliydi. Göktürk Yazıtlarında töre, devlet gücünün kaynağı olarak tanımlanmıştır. Uygurlar döneminde Çin kültür çevresinden alı-

15 Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 293.

16 Christopher P. Atwood, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongolian Empire*, Facts On File Inc., New York, 2004, p. 462.

17 Florence Hodous, “The Quriltai as a Legal Institution in the Mongol Empire”, *Central Asiatic Journal*, Cilt 56, 2013, pp. 89-91.

nan “lı” ve “yı” kavramlarının Türkçeye “törü” olarak çevrilmesi ve Maniheizm ile Budizm’in etkisiyle töre anlayışının daha sistematik bir yapıya kavuşması, kurultayın yalnızca siyasi değil, aynı zamanda kültürel ve hukukî düzenin korunmasına hizmet eden bir kurum olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁸

Töre, Türk devlet anlayışının en temel dayanaklarından biridir ve yalnızca hukukî kurallar bütünü olarak değil, aynı zamanda Türk toplumunun tarihsel hafızasını ve siyasal düzen fikrini biçimlendiren bir sistemdir. Töre, Göktürk Yazıtlarında açıkça belirtildiği gibi, yalnızca örf ve adetlerin toplamı değil, bir devlet gücü ve otoritesi anlamına da gelmektedir.¹⁹ Bu yönüyle töre, yalnızca bireylerin davranışlarını değil, devletin yapısını, yetkilerini ve meşruiyetini de belirleyen üst bir düzen ilkesi olarak tanımlanmıştır. Göktürk Yazıtlarında hem Türk tarihinin hem de devlet idaresinin uygulama boyutlarının çok iyi ele alınması, töreye dair anlatımların da soyut bir düşünceden ziyade gerçekçi bir gözlem ve deneyime dayandığını göstermektedir.

Ögel, törenin devlet düzeniyle bütünleşik olduğunu vurgular. Töre ile devlet birbirinden ayrı kavramlar değil, aksine birlikte anılan iki ögedir; bu nedenle eski Türk anlayışında “devlet” (il) kavramı çoğu zaman “töre” ile birlikte anılmıştır.²⁰ Kapgan Kağan’a atfedilen “devletini ve töresini böyle kazandı” ifadesi, bu ikiliğin ayrılmazlığını gösterir. Bu anlayışa göre töre, yalnızca hükümdarın değil, bütün Türk milletinin kazanıp sürdürdüğü bir değerdir. Thomsen’in yorumuna göre “töre kazanmak”, devlet düzeni kurmak ve onu işleyiş halinde tutmak anlamına gelmektedir.²¹

Töre, yalnızca hukukî bir düzen değil, aynı zamanda toplumsal yapıyı ayakta tutan ahlaki bir ilkeler bütünüdür. Göktürk Yazıtlarında hakanın halkı “diriltip eğitmesi”, “çıplak milleti giydirmesi” ve “yoksul milleti zengin etmesi” gibi ifadeler, törenin sosyal boyutunu da ortaya koymaktadır.²² Bu bağlamda töre, halkın refahını sağlamayı, düzen kurmayı ve kamu yararını gözetmeyi de kapsayan geniş bir anlam taşır. Törenin kökeni ve gelişimi incelendiğinde, Türklerin yeni dinler ve düşüncelerle karşılaştıklarında töre kavramını bunlara uyarlayarak yaşattıkları görülmektedir. Uygurlar döneminde Çin kültürüne ait

18 Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 305-308.

19 a.g.e., ss. 300-302.

20 a.g.e., s. 306.

21 a.g.e., s. 303.

22 a.g.e., ss. 307-308.

'li' ve 'İ' kavramları Türkçeye “törü” ve “törlük” olarak çevrilmiştir.²³ Böylece töre, yeni kültürel ve dini etkilerle zenginleşmiş, ancak özünde Türk devlet geleneğinin temel ilkelerini korumuştur. Oğuz Destanı'nda da Oğuz Kağan'ın Büyük oğlu Gün Han'ın veziri İrkıl Koca'nın töreyi kurduğu aktarılır; bu da törenin bilgiler tarafından kurulduğunu ve Türk kavimlerinin de buna inanmış olduğunu göstermektedir.²⁴

Ögel'e göre töre, Türk devlet düşüncesinin temel kuruluşudur. “Gök basmasa, yer delinmese” hiçbir gücün Türk devletini ve töresini ortadan kaldıramayacağına dair Göktürk yazıtlarındaki ifade, devletin ve milletin varlığının ve devamlılığının, bu düzenin varlığına ve kalıcılığına bağlı olduğunu işaret etmektedir.²⁵ Bu anlayış, Türk devletlerinin tarih boyunca yıkılsa bile kısa sürede yeniden ortaya çıkmalarını açıklayan temel unsurlardan biri olarak görülmektedir. Göktürk yazıtlarında töre vurgusu yapılmış olsa da Töre'nin tümü yazıya geçirilmemiştir. Törenin hükümleri, budunun yani boyların hafızasında varlığını sürdürmüştür. Cengiz Han, Töreyi yazılı hale getirerek Yasa'yı oluşturmuştur.²⁶ İslam'ın kabulünden sonraki Türk devletlerinde devam eden örf-i sultani geleneğinin de temelinde töre vardır.²⁷

Moğollarda da Töre(Törü) Orta Asya Türklerindeki anlamına benzer anlam ve değere sahiptir. Töre, ebedi göğün buyruğu olarak kabul edilmekteydi. Bir hükümdar töreye aykırı davranırsa, göğün verdiği yetkiyi kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalırdı. Kağan, halkını ve dünyayı töreye uygun olarak yönetmek zorundaydı. Günümüzde Moğolların töre(törü) kelimesini hükümet ve devlet anlamında kullanılması tesadüf değildir. Ancak töre, hükümdarların eylemlerinin meşruiyetini ölçmekten daha fazlasıydı. Töre, aynı zamanda bir ahlak düzeniydi. Doğru ve erdemli davranışlar, her zaman töreye uygun olmalarıyla övülürdü.²⁸

23 a.g.e., ss. 307-308.

24 a.g.e., s. 82.

25 a.g.e., s. 304.

26 Hasan Taşdelen, “Ziya Gökalp'de Töre Kavramı, Cengiz Han'ın Yasası ve Türk Kimliği”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, 2024, s. 79.

27 Serdar Uğurlu ve Kaan Yılmaz, “Türk Devlet Yönetme Geleneğinde Töre'den Örf'e Değişim”, *Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt 6, Sayı 2, 2011, ss. 962-963.

28 Munkh-Erdene Lkhamsuren, “In accordance with the great törü: pre-modern Mongol concept of moral order, law and government”, içinde Mongol sudlal ba togtwortoj khögzhil: olon ulsyn mongolch erdemtnij XI ikh khurlyn “Mongolyn gadaad kharilcaasudlal” IV salbar khuraldaany iltgelüüd. Muvghul sudlul, International Association for Mongol Studies (ed.), IAMS Yayınları, Ulaanbaatar, 2017, s. 249.

1.3. 1206 ve Sonrası: Cengiz Han'ın Büyük Han Unvanını Alması ve Yasa'nın Kabulü

1206 yılında toplanan Büyük Kurultay'a pek çok Moğol ve Türk halkı katılmıştır.²⁹ 1206 Kurultay'ında Cengiz Han 'Büyük Han' unvanını alarak tüm Moğolların hanı olarak kabul edildi.³⁰ Büyük Yasa kabul edildi. 95 binbaşılık(-mingan) kuruldu ve örgütlendi.³¹

Cengiz Yasası bir yandan bir hükümdar fermanıyken(veya birçok ferman), diğer yandan bozkırın geleneksel tabularını düzenleyen, Cengiz Han'ın görüş ve fikirlerini derleyen ve gelecekte yaşanabilecek sorunları önlemeyi amaçlayan özgün bir çalışmaydı. Yasa, 1218 Kurultay'ında ve sonrasında birçok kez elden geçti.³² Yasa'ya 1206 sonrasında da birtakım eklemeler yapılmıştır. 1218 sonrası Çin etkisi görülmektedir. Örneğin Moğollarda Cengiz öncesinde kırbaç kullanılırken, Yasa'da sopa ile dövmekten bahsedilmektedir. Bu, Çin etkisiyle açıklanmaktadır. Yine Cengiz Han'ın ölümü sonrasında ölüm cezalarının yerini giderek para cezası almış olup bu da Çin etkisine bağlanmaktadır.³³ Devam eden dönemde, Yasa'ya eklemeler yapılarak ihtiyaçlara uygun düzenlemelerle Yasa geliştirildi.³⁴

Cengiz Han döneminin ilk yasal düzenlemesi Büyük Yasa değildir. 1202'den itibaren birtakım emirler verilerek yasaklar getirildiği görülmektedir. 1202'de Moğol Gizli Tarihine göre, Cengiz Han bir yasa çıkararak sahte ricat emrine uymayanların öldürülmesini emretmişti.³⁵ Yasa'nın tarihlendirilmesi konusunda Morgan, farklı görüşe sahiptir. Ona göre, Büyük Yasa'nın hazırlanmasına dair karar 1206 Kurultay'ında kabul edilmiş ve 1218 Kurultay'ında Yasa'nın temel ilkeleri kabul edilmiş olabilir. Zira, çağdaş veya yakın tarihli olan Câmî'u't-Tevârih ve Moğol Gizli Tarihi eserlerinde Büyük Yasa'nın 1206 Kurultay'ında oluşturulmasına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Söz konusu olan Cengiz Han'ın başyargıcı olarak atadığı Şigi-Kutuku'nun yazılı yargı içtihatla-

29 Saadettin Yağmur Gömeç, "Çingiz-Nâmeler Üzerine Bir İnceleme: Çingiz Han'ın Soy ve Moğol Tarihinin İlk Devirleri", *Belleken*, Cilt 82, Sayı 294, 2018, s. 475.

30 Rashiduddin Fazlullah, *Jami' u't-tawarikh: Compendium of Chronicles; A History of Mongols*, eng. translated and annotation by W. M. Thackston, Harvard University. Department of Near Eastern languages and Civilisations, Cambridge, Massachusetts (ABD), 1998, p. 204.

31 Otgonbaatar, *Cengizlilerde Kurultay*, s. 47.

32 McLynn, *Cengiz Han*, ss. 83-84.

33 a.g.e., s. 92.

34 Curt Alinge, *Moğol Kanunları*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967, s. 33.

35 Mehmet Levent Kaya(çev.), *Moğolların Gizli Tarihçesi*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2023, s. 116; Fatih Çiftçi, *Cengiz Han Döneminde Moğollar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2024, s. 216.

rı, yani içtihat hukuku oluşturma yetkisi vermiş olmasıdır.³⁶ Bunun haricinde, Morgan'a göre gerek Cengiz Han'ın, gerekse başyargıcı Şigi-Kutuku'nun yazılı bir hukuk kodu oluşturduğuna dair bir dayanak bulunmamaktadır.³⁷

Büyük Yasa'nın herhangi bir nüshası bugüne ulaşmamıştır. Cüveyni, yasa metninin tomarlara yazıldığını ve Cengiz Han'ın oğulları ve ardıllarının hazinelerinde saklandığını anlatmaktadır. Cengiz Han, savaş öncesinde veya oğullarıyla danışma meclisi kurup karar vereceği zaman Yasa metnini getirtmekteydi.³⁸ Bunun haricinde, ilerleyen yıllarda yazılan tarih kitaplarında Yasa'dan bahsedildiği görülmektedir.³⁹ Dolayısıyla, Büyük Yasa'nın tamamen orijinal bir nüshası günümüze ulaşmasa dahi, birtakım hükümleri bilinmektedir. Bu durum, Büyük Yasa'nın kodifiye edilen genel bir yasa olup olmadığını ve yazıya geçirilip geçirilmediğini tartışmalı hale getirmiştir. Ayalon, Yasa'nın bir hukuk kodu olduğu düşüncesini sorgulamaya açar. Ayalon'a göre Yasa'nın kaynakları zayıftır; belirtilen maddelerin Cengiz Yasası'nın parçaları olduğu şüphelidir.⁴⁰ Morgan'a göre, Yasa'nın varlığını ve içeriğini belirlemek neredeyse imkânsızdır; Cengiz Han'a doğrudan atfedilen yazılı, tutarlı bir hukuk kodu olduğuna dair sağlam kanıt yoktur. Ona göre Yasa(Yassa) kavramı, daha çok emirler, buyruklar ve örfi uygulamalar bütünü olarak işlev görmüş, zamanla tarihçiler ve Moğol çağdaşları tarafından sembolik bir kurum olarak kabul edilmiştir. Morgan, Şigi-Kutuku'nun uygulamalarını ve Yarghu mahkemelerinin üzerinde durmak gerektiğini ve yazılı bir "Büyük Yassa" yerine ad hoc davalar ve kaydedilen kararlara göre inşa edilmiş bir hukuk uygulaması olabileceğini iddia eder. Sonuçta Yasa, Moğol bilincinde Şamanist ve geleneksel düzenin simgesi olarak yaşamış, ama tarihsel olarak icat edilmiş bir "Büyük Yassa" fikrine dönüşmüştür.⁴¹ Pochekaev, bu konudaki tartışmayı daha da ileri götürerek Yasa'nın ancak Han otoritesi ve devlet düzeninin tesisi amacıyla çıkarılmış düzenlemeler olarak anlaşılması gerektiğini, hiçbir zaman sistematik ve yazılı bir kod olarak ortaya konulmadığını iddia etmektedir. Ona göre, Yasa'nın kod olarak, yani yazılı ve sistematik bir yasa metni olarak kabul edilmesi, Arap,

36 Mehmet Levent Kaya(çev.), *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 169.

37 D.O. Morgan, "The 'Great 'yäsä' of Chingiz Khän' and Mongol Law in the İlkhänate" *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 49, No. 1, 1986, pp. 167-176.

38 Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s. 85.

39 McLynn, *Cengiz Han*, s. 85.

40 David Ayalon, "The Great Yasa of Chingiz Khan. A Reexamination (Part A)", *Studia Islamica*, No. 33, 1971, s. 140.

41 Morgan, "The 'Great 'yäsä' of Chingiz Khän' and Mongol Law in the İlkhänate".

Fars, Bizans ve Batılı tarihçilerin kendi yazılı hukuk sistemleri zemininde değerlendirilmelerine dayanmaktadır. Pochekaev, Büyük Yasa'nın siyasi amaçlar doğrultusunda yaratılmış bir 'mit' olduğunu, Yasa'nın gerçekte örfi hukuk ve töre ile birlikte işleyen bir düzen anlayışını simgelediğini ifade etmektedir.⁴²

Cüveyni'nin Tarih-i Cihan Güşa'sında 'Büyük Yasa(Yasa-nâme-i buzur)' kavramı kullanılmış, bu yasaların tomlara yazıldığı ve şehzadelerin hazinelerinde saklandığı anlatılmıştır.⁴³ Ancak devamında, Büyük Yasa'nın içeriğini açıklarken doğrudan bir metne dayanmaksızın Cengiz Han döneminin uygulamalarını anlattığı, yazılı bir metne veya kaynağa doğrudan referans vermediği görülmektedir.⁴⁴ Cami'ü't Tevârih'te Yasa'ya yapılan atıflar son derece kısadır ve açık bilgi verilmemektedir.⁴⁵ Ayalon, El-Makrizi'nin⁴⁶ Yasa ile ilgili bilgileri dolaylı olarak (İbn Fadl Allah al-'Umari'nin Masâlik al-Absâr eserinden almak suretiyle) Cüveyni'den aldığı ileri sürmekte ve bu konuda birçok kanıt getirmektedir.⁴⁷ Neticede, Cengiz Yasası'nın gerek içeriği, gerek yazılı hale getirilip getirilmediği ve gerekse tarihlendirilmesi konusunda tartışmalar mevcuttur. Bugün için, Yasa'nın ancak ikincil kaynaklara dayalı olarak bilinebildiği konusu tartışmasızdır.

1.4. Cengiz Yasası'nın İçeriği

Yasa'nın günümüze ulaşan parçalarının ikincil kaynaklardan derlendiği yukarıda ifade edilmiştir. Bu parçalar, El-Makrizi'nin El-Hitat isimli eseri, Cüveyni'nin Tarih-i Cihan Güşa isimli eseri ve İbni Batuta, Marco Polo ve başka seyyahların seyahatnamelerinden derlenmiştir.⁴⁸

Yasa parçalarına bakıldığında, ahlak, özel hukuk ve devlet-ordu yönetimine ilişkin kuralların olduğu görülmektedir. Devlet ve iktidar ilişkisinin incelenmesi amacıyla bağlantılı olması sebebiyle tüm hükümler değil, sadece iktidarın oluşturulması, devlet yönetimi ve ordunun idaresiyle ilgili hükümler incele-

42 R. Yu. Pochekaev, *Chinggis Khan's Great Yasa in the Mongol Empire and Chinggisid States of the 13th-14th centuries: Legal Code or Ideal "Law and Order?" Golden Horde Review*, 4(4), 2016, pp. 728-729.

43 Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 85.

44 a.g.e., s. 85-91; David Ayalon, "The Great Yasa of Chingiz Khan. A Reexamination (Part A)", p. 133.

45 Morgan, "The 'Great 'yäsä' of Chingiz Khān' and Mongol Law in the İlkhānate", pp. 165-166; Rashiduddin Fazlullah, *Jami' u't-tawarikh: Compendium of Chronicles; A History of Mongols*.

46 Makrizi, Yasa'nın bir nüshasının Bağdat'taki bir kütüphanede bulunduğunu kendisine söylediğini aktarır. George Vernadsky, *The Scope and Contents of Chingis Khan's Yasa*, Gorgias Press, Cambridge, Massachusetts (ABD), 2014, pp. 338.

47 David Ayalon, "The Great Yasa of Chingiz Khan. A Reexamination (Part A)", pp. 104-114.

48 Arsal, "Çengizcin Yasası", s. 168; Alinge, *Moğol Kanunları*, s. 34.

necektir. Günümüze ulaşan hükümlerden özellikle on tanesi, devlet yönetimi, ordu teşkilatlanması ve sefer düzeniyle ilgilidir.

Cengiz Han, Hz. Ali'nin soyundan gelenlere, fukaraya, Kur'an'ı hafız etmiş olanlara, fakihlere, tabiplere, ulemaya, hayatlarını ibadete adanmış zahitlere, müezzinlere ve ölü yıkayıcılara vergi veya resim mükellefiyeti yüklenmesini yasaklamıştır.⁴⁹ Çok tanrılı bir Şamanist⁵⁰ olan Cengiz Han'ın böyle bir hükmü Yasa'ya eklemesi dikkat çekicidir. Özellikle Hz. Ali soyundan gelenlere vergi muafiyeti tanınması dönemi için çelişkili görünmektedir. 1206'da Moğol toplumunda Müslüman nüfusun çok az olduğu göz önüne alındığında, bu kuralın Müslümanların yaşadığı Harezm gibi toprakların alınmasından ve Moğollar arasında İslam'ın yayılmasından sonra eklenmiş olması kuvvetle muhtemeldir.⁵¹ Benzer bir durum hafızlar, fakihler, ulema, zahitler, müezzinler ve gassal-ler için de geçerlidir.

Cengiz Han, hiçbir dini diğerine tercih etmeksizin bütün dinlere saygı gösterilmesini emretmiş; mezheplerden birini diğerine üstün tutmayı, kelimeleri o mezhebe şiddet veya kuvvet katarak telaffuz etmeyi, hükümdara veya herhangi bir kişiye hitapta lakap ve unvan kullanılmasını yasaklamış; muhataba yalnızca ismiyle hitap edilmesini buyurmuştur. Dinler arasında ayırım yapılmaması ve unvan yasağı, Moğolların hâkimiyet altına alacağı farklı inançlara sahip topluluklara eşit mesafede durmasını ve bu topluluklardan devlet ile orduya insan kaynağı temin etmesini sağlamıştır. Moğol ordusu ve yönetimi, Şamanist, Müslüman, Budist ve Hristiyan unsurları bünyesinde barındırıyordu. Bu yaklaşım, aynı zamanda Cengiz Han ailesinin diğer herkesten üstün konumunu korumasına ve feodal katmanlaşmayı engellemesine hizmet ediyordu. Han olma yolunda Moğol beylerinden çok fakir Moğolların desteğini almış olan Cengiz Han, unvan yasağı ile otoritesine rakip olabilecek kişilerin önünü kesmiştir.⁵²

Ordunun teşkilatlanması, hazırlanması ve yönetilmesine dair olarak Cengiz Han, savaşa başlamadan önce askerleri ve silahlarını bizzat teftiş etmeyi, askerlere gerekli tüm malzemelerin eksiksiz şekilde temin edilmesini, iğneden ipliğe her şeyin tam olduğunun tespit edilmesini emretmiştir. Eksik malzemesi olan

49 Arsal, "Çengiz Yasası", ss. 168-172; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, ss. 84-91.

50 Cüveyni, Cengiz Han'ı 'dini olmayan' bir kişi olarak anar ve hoşgörüsünü buna dayandırır. Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 86.

51 Aaligne, *Moğol Kanunları*; Frank McLynn, *Cengiz Han*.

52 McLynn, *Cengiz Han*.

askerler cezalandırılırdı. Sefere katılan erkeklerin gördüğü işleri kadınların üstlenmesi kuralı, Moğol toplumsal yapısıyla uyumlu olup savaş dönemlerinde üretim ve günlük yaşamın devamını sağlamaktaydı. Savaştan dönen askerlere de hükümdar lehine belirli mükellefiyetler yüklenmiştir.⁵³

Suç işleyen veya hata yapan kişi, en büyük general dahi olsa, hükümdarın gönderdiği en düşük rütbeli memurun emrine uymak, onun önünde eğilerek saygı göstermek ve hükmü (idam dahi olsa) engellemek zorundaydı. Bu uygulama, Cengiz Han'ın otoritesine en yüksek rütbelilerin bile boyun eğmesini sağlayan sert bir yöntemdi. Genellikle yargılama, suçludan düşük rütbeli kişilere verilerek otorite pekiştirilir ve sanık aşağılanırdı.⁵⁴

Generallerin hükümdardan başka birine başvurmaları yasaklanmış; aksi takdirde idam cezası öngörülmüştür. Müsaadesiz olarak görev yerini değiştirenler de aynı cezaya çarptırılırdı. Bu, muhtemel komploları baştan önlemeye yönelik bir tedbirdi. Ayrıca "keşik" adı verilen muhafız birliğine, güçlü ailelerin oğulları alınarak hem sadakat temin edilmiş hem de bu gençler liyakat esasına göre yetiştirilerek han'a bağlı bir savaşçı sınıfı oluşturulmuştur.⁵⁵ Savaş sırasında emre aykırı çekilmenin ölümle cezalandırılması, Moğolların sahte ricat taktiğinin başarısı için zorunluydu; zira bu taktik, düşmana ordunun yenildiğini düşündürerek pusuya çekmeyi gerektiriyordu.

Ölüm cezasına çarptırılanların diyet ödeyerek kurtulabilmesi de Yasa'da yer alıyordu. Ancak bu hüküm, 1206'daki Moğol toplumu için uyumsuz görünmektedir; büyük olasılıkla Çin'in istilasından sonra Çin etkisiyle benimsenmiştir.⁵⁶ Kendi isteğiyle teslim olan ülke ve şehirler ile halkına zarar verilmesi emri ise savaş hukukuna ilişkin dikkat çekici bir hükümdür.

Genel olarak hükümler incelendiğinde, Yasa'nın çok sert cezalar içerdiği görülmektedir. Temel cezalandırma biçimi ölümdür. Burada ele alınmayan diğer hükümler arasında, suyu kirletenlerin, kavga edenlerden birine yardım edenlerin, zina yapanların ve eşcinsellerin ölümle cezalandırılması yer almaktadır. Bu cezalar dönemin Moğol yaşam tarzına uygun olmakla birlikte, özellikle Çin'in fethinden sonra para cezası (fidye/diyet) uygulaması yaygınlaşmış ve kısmen yumuşama yaşanmıştır.

53 Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 88.

54 McLynn, *Cengiz Han*, s. 87; Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 89.

55 McLynn, *Cengiz Han*, s. 77.

56 a.g.e., s. 92.

2. Magna Carta'nın İncelenmesi

Bu kısımda Magna Carta'nın imzalandığı dönemde İngiltere'nin siyasi ve hukuki durumu, devlet yapısı, sözleşmenin kabulü ve içeriği incelenecektir. Bu bölümde özellikle Cengiz Yasası'nın kabul edildiği aynı dönemde İngiltere'nin durumunun tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

2.1. 1215 Öncesinde İngiltere'de Siyası ve Hukuki Durum

Magna Carta'ya giden yolda tarihsel süreci özetlemek, İngiltere'nin yaşadığı siyasi gerilimi ortaya koymada faydalı olacaktır.

II. Henry'nin oğlu Yurtsuz John (John Lackland) Aslan Yürekli Richard'ın ölümü üzerine 1199 yılında İngiltere tahtına geçti.⁵⁷ Kral John, tahta çıktıktan sonra İngiltere'nin Fransa'daki topraklarını korumaya çalıştı; ancak 1204 yılında, Fransa Kralı II. Philippe ile yapılan savaşlar sonucunda Normandiya dahil birçok bölgeyi kaybetti.⁵⁸ Aynı dönemde, Kral John, 1205 yılında Canterbury Başpiskoposluğu ataması konusunda Papa III. Innocentius ile anlaşmazlığa düştü⁵⁹ ve bu kriz sonucunda Papalık, 1208 ile 1213 yılları arasında İngiltere'de dini törenleri yasakladı, çanlar indirildi. 1213'te Kral John, tüm İngiltere için Papalığın vasallığını kabul ettikten sonra kriz aşıldı.⁶⁰ 1214'te Kral John Fransa'da kaybettiği toprakları ele geçirmek için yeni bir sefere çıktı, ancak İngiltere Bouvines Savaşı'nda ağır bir yenilgi aldı. Bu savaşın kaybedilmesi Kral John'un askeri ve diplomatik planlarının çöküşünü göstermektedir.⁶¹ Tüm bu süreçte İngiltere başka savaşlara da girmişti. 1209'da İskoçya Kralı William'la savaş, 1211'de İrlanda seferi, 1213'te Galler isyanının bastırılması gibi. Ancak 1214'teki yenilgiden sonra feodal beylerin büyük kısmı onun aleyhine döndü. 1215 baharında baronların düşmanlığı açığa çıktı ve Londra'nın teslim olmasıyla zirveye çıktı. 15 Haziran 1215'te Runnymede'de Magna Carta Kral John tarafından yürürlüğe konuldu.⁶²

57 A. Blick, *Beyond Magna Carta*, Hart Publishing, Oxford, 2015, p. 41.

58 J. C. Holt, *Magna Carta*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, p. 24.

59 Magna Carta'nın birinci maddesi, Papalığın seçimi hakkını kabul etmektedir (a.g.e., s. 21). Bu durum, seçim meselesinin önemini ortaya koymaktadır.

60 Blick, *Beyond Magna Carta*, s. 42; Peter Linebaugh, *The Magna Carta Manifesto*, University of California Press, 2008, p. 26.

61 Holt, *Magna Carta*, p. 188.

62 D.A. Carpenter, "The Plantagenet Kings" içinde David Abulafia (ed), *The New Cambridge Medieval History Volume V: c. 1198-c. 1300*, Cambridge University Press, Berkeley, 1999, pp. 319-320.

İngiltere'de feodal devletin yapısının incelenmesi kral ve feodal beylerin ilişki ve konumlarını anlamak açısından faydalı olacaktır. 1066'da Normandiya Dükü Fatih William'ın istilasından sonra, İngiltere'de kraliyetin yükselişi başlamıştır. Kraliyet, The Domesday Book isimli, İngiltere'nin ayrıntılı mülk dökümünü içeren bir metin hazırlatmış, bu metin toprak gelirlerinin Norman aristokrasisine dağıtılmasına imkân sağlamıştır. Ayrıca Kraliyet, yeni ele geçirilen topraklarda merkezi bir idari sistem kurmuş, taşrada 'Şerif'ler ve merkezde uzmanlarla bir Kraliyet bürokrasi oluşturulmuştur.⁶³

Magna Carta öncesinde, İngiltere ekonomik darboğaza girmişti. Kral John tahta çıktığında, ağabeyi Aslan Yürekli Richard'tan ekonomik sorunlar devralmıştır. Kral John'un döneminde yaşanan büyük enflasyon ekonomik tabloyu daha da kötüleştirmiştir. 1207 yılının buğday fiyatı, 1200 yılındaki fiyatın iki katına çıkmıştır. Yine de Kral John'un saltanatının ilk on senesinde İngiltere görülmemiş bir ekonomik büyüme yakalamıştır. Bunun arkasında kraliyete ait lisansları satması vardır. 1200'de sürülebilir araziler vergilendirilmiş ve carucae vergisi alınmıştır. Ancak elde edilen tüm gelir Normandiya'nın savunulması için harcanmıştır. Gelir ihtiyacının aciliyet kazanması, Kral John'u feodal gelenek dışında vergiler almaya yöneltmiştir. Olağan dışı bir tür arazi vergisi olan Tallage ve onun kiliselerden istenen türü olan Dona vergisi; feodal geleneklere aykırı olarak istenen aid vergisi, baronlardan askerlik hizmetine karşılık alınan scutage vergisi; bir feodal miras vergisi olan ancak Kral John zamanında olağanüstü derecede yüksek tutarlarda talep edilen relief vergisi; baronun ölümü halinde kraliyete kalan mülklerden alınan Escheat vergisi, dul kadınlardan yeniden evlenmemeleri karşılığında alınan Marriage vergisi ve velayet altındaki çocuklardan alınan Wardship vergisi gibi. Bu vergilerin bir kısmı feodal gelenekte zaten vardı; ancak Kral John bunları ciddi miktarda yükseltmişti. Ayrıca, daha fazla gelir elde edebilmek için yargısal süreçleri hızlandırmak karşılığında rüşvet almak, ormanları yüksek bedeller karşılığında kullandırmak, taşınabilir mallardan %1'lik vergi, tüm mallardan alınan 13'te birlik vergi, ithalat ve ihracattan alınan 15'te birlik gümrük vergisi gibi vergilerle de önemli paralar tahsil edilmiştir. Tüm feodal geleneklere aykırı vergilendirmeleri, el koymaları ve zorla veya şantajla vergi toplaması gibi eylemlerine rağmen Fransa'da kaybedilen toprakları geri alamaması, Kral John'a karşı büyük bir muhalefet oluşmasına yol açmıştır.⁶⁴

63 Jacques Le Goff, *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, çev. Hanife Güven ve Uğur Güven, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1999, ss. 84-85

64 Fatih Ceylanbaş, "Magna Carta'ya Giden Süreçte Ekonomik Problemler ve Kral John'un Çözüm Arayışları", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 28, Sayı 3, 2024, s. 608.

2.2. 1215 ve Sonrası: Magna Carta'yı Takip Eden Düzenlemeler

Magna Carta'nın 1215'te kabul edilen ilk versiyonunun toplam iki aylık ömrü oldu ve hiçbir zaman tam olarak uygulanmadı.⁶⁵ Kral John, Magna Carta'nın ardından Papa ile birlikte feodal beylere karşı komplo kurmaya devam etti. Papa da 24 Ağustos 1215'te Magna Carta'yı iptal ettiğini ilan etti.⁶⁶ Bu gelişme üzerine baronlar ayaklandı ve 1215–1217 yılları arasında Birinci Baronlar Savaşı patlak verdi. Kral John 1216'da öldü, yerine oğlu III. Henry tahta geçti. Bu esnada, baronların talebiyle baronların yardıma çağırıldığı ve ileride Fransa kralı olacak olan Louis, İngiltere'nin yarısını işgal etmişti. Barış ancak 1217'de sağlandı. Louis, İngiltere tahtıyla ilgili tüm taleplerinden vazgeçti ve Magna Carta'yı ihya etti.⁶⁷

1215'ten sonra 1217'de ve 1225'te Magna Carta iki kez gözden geçirilip tekrar yayımlandı. 1225 versiyonu hem Magna Carta'nın, hem 'Carta de Foresta' yani Orman Şartı'nın nihai halidir.⁶⁸ 1297'de I. Edward her iki belgeyi tekrar onaylamış ve ülkenin ortak hukuku haline gelmesini emretmiştir.⁶⁹

2.3. Magna Carta'nın İçeriği

Magna Carta'nın maddelerin tek tek incelenmesi, Cengiz Yasası'yla karşılaştırma için sözel bir zemin oluşturacaktır. Bu incelemede tüm metin değil, sadece devlet yönetimi, ordu oluşturulması, ceza adalet sistemi, feodal devlet biçimine dair hükümler ele alınıp özetlenecektir. Bu kısımda incelenecek olan metin, 1215'te kabul edilen metindir. Metin birkaç kez değiştirilmiş ve neticede 1225'te nihai halini almıştır. 1215 metninin esas alınma sebebi, bugün en çok tartışılan ve demokratik yönetimin kaynağı kabul edilen hükümlerin bu metinde geçmesidir.

Magna Carta'nın 12. maddesi krallığın ortak kararı olmadıkça feodal geleneklere aykırı olarak (esarettten kurtulmak için fidye ödenmesi, baronun en büyük oğlunun askerlik hizmetinin karşılığı veya baronun en büyük kızının evlendirilmesi için yapılan bağış gibi) kralın askerlik hizmeti karşılığında vergi koyamayacağını hüküm altına almaktadır.⁷⁰ İstisna olarak sayılan hallerde Aid

65 Blick, *Beyond Magna Carta*, p. 38.

66 Linebaugh, *The Magna Carta Manifesto*, p. 35; Blick, *Beyond Magna Carta*, p. 38.

67 Linebaugh, *The Magna Carta Manifesto*, p. 36.

68 Magna Carta'nın orman hukuku ile ilgili maddeleri "Orman Şartı" (Carta de Foresta) adıyla ayrı bir belge hâline getirilmiştir (Linebaugh, *The Magna Carta Manifesto*, p. 36).

69 Linebaugh, *The Magna Carta Manifesto*, p. 39.

70 Çiğdem Dürüşken, *Magna Charta seu Magna Charta Libertatum: Büyük Sözleşme ya da Özgürlükler Sözleşmesi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2020, s. 27.

vergisi toplanmaktaydı. Bu feodal hukuka göre toplanan geleneksel bir vergiydi. Aid vergisi Kral John tarafından acımasız taleplere dönüştürülmüştür. Feodal bey, bu vergiyi ancak baş kiracıya danışıp onayını aldıktan sonra talep edebilirdi. Kral John ise, soylulara danışmadan ve sayılan istisnalar dışında istemiştir. Ödenmeyen borçları affetmiş, ancak karşılığında şövalye talep etmiştir.⁷¹

Magna Carta'nın 14. maddesi kralın savaşa ve ordu oluşturulmasına tek başına karar verme hakkını kısıtlamakta, feodal beylerin rızasını alma zorunluluğu getirmektedir.⁷² Bu madde, 12. maddeyle de uyumludur. Bu düzenlemeler, kralın keyfi bir şekilde ordu kurmasını engelleyerek, feodal beylerin hem mali hem de askerî yükümlülüklerini kontrol altında tutmayı hedeflemiştir.

Adalet sistemine ilişkin düzenlemeler, Magna Carta'nın hem bireysel özgürlükleri hem de hukukun üstünlüğünü vurgulayan maddelerinde görülür. Örneğin, 39. madde özgür kişilerin yasalarla yargılanmaksızın, mahkeme kararı olmaksızın ve gerekli usuller takip edilmeden tutuklanamayacağını, hapsedilemeyeceğini veya mülküne el konamayacağını güvence altına almaktadır.⁷³ Bunu günümüzdeki adil yargılanma hakkına benzetmek mümkündür. Ancak o dönem için bunun söylenmesi mümkün değildir; zira öngörülen düzenleme, tüm insanlar(veya İngiltere halkı) için değil, sınırlı bir yurttaşlar grubu, yani feodal beyler için geçerlidir. Ayrıca, yargılama usulü anlamında, dönemi için bir yenilik olduğu da söylenemez. Örneğin Magna Carta'nın 36. maddesinde yer alan 'atalarımızın yasaları ve akranlarımızın yargısı dışında' topraklarından mahrum bırakılmayacağı İmparator II. Conrad'ın 1037 tarihli emirnamesinde hükme bağlanmıştır. Aynı hüküm İtalya'da 1183 tarihli Konstanz Antlaşması'nda ve 1283 tarihli Salernolu Charles'ın imtiyazlarında tekrarlanmış, Kudüs Krallığı'nda kral ve baronlar arasındaki davalarda kabul görmüş bir usuldür. Fransa'da ise aynı hükme, örf ve adetlerde, kraliyet mahkemelerindeki dava raporlarında rastlanmaktadır.⁷⁴

Ceza sistemi ile ilgili olarak, Magna Carta keyfi ve ağır cezalandırma uygulamalarına karşı düzenlemeler getirmiştir. 20. madde, özellikle para cezasının

71 Ceylanbaş, "Magna Carta'ya Giden Süreçte Ekonomik Problemler ve Kral John'un Çözüm Arayışları", s. 608.

72 Dürüşken, *Magna Charta seu Magna Charta Libertatum: Büyük Sözleşme ya da Özgürlükler Sözleşmesi*, s. 27.

73 a.g.e., s. 37.

74 Holt, *Magna Carta*, pp. 75-76.

“suçun ağırlığına uygun olması” gerektiğini belirtmiş ve aşırı para cezalarının kaldırılmasını amaçlamıştır.⁷⁵

47. maddede, bir ‘orman vasfından çıkarma’ hükmü mevcuttur. Bu maddeye göre, o zamanlarda ormanlaştırılan tüm ormanlar orman vasfından çıkarılacaktı. Bunun anlamı, fiziki orman varlığının ortadan kaldırılması değildi. Kraliyetin ‘orman’ olarak ilan ettiği arazilerin tekrar feodal mülkiyete konu hale getirilmesiydi. Zira, ormanlar, ısınma, inşaat ve imalat işleri için ekonomik anlamda son derece önemli yerlerdi.⁷⁶ Feodal beylerin Kral John’a muhalefetinin sebeplerinden biri de ormanları kullanma karşılığı talep ettiği yüksek bedellerdi. Ormanlardan faydalanılması, orman arazilerinin tarıma açılması, otlak olarak kullanımı ve bunun gibi ayrıcalıklar için yüksek bedeller tahsil etmiştir.⁷⁷

61.maddesinde 25 kişilik bir baronlar konseyi oluşturulmakta, bu konseye sözleşmedeki düzenlemeleri koruma ve uygulamada aksi bir durum gözlenirse uyuşmazlıkları çözüme yetkisi verilmekteydi.⁷⁸ Yine, başka maddelerde(9, 11 vd.) baronların ölümü durumunda neler olacağı, varlıklarının onlardan sonra varislerine aktarılması ve sistemin sürdürülmesi amaçlanmaktaydı.⁷⁹

Magna Carta’nın içeriği onun İngiltere’deki feodal sistemi bir ‘dondurma’ projesi olduğunu göstermektedir. Magna Carta feodal devlet örgütlenmesiyle ilkelerin bir ifadesiydi. Bu haliyle, Batı Avrupa’da ve doğudaki Latin devletlerinde yerel farklılıklarla da olsa, ortak bir deneyim ve gelenek bütününden faydalanıyordu,⁸⁰ Magna Carta’da feodal geleneklere yapılan vurgu, bu bakımdan tesadüf değildir. Tam tersi, dönemin uygulamasını yazılı ve düzenli hale getirmekle ilintilidir. Magna Carta bu yönüyle bağımlı köylülüğe dayalı üretimde feodal ayrıcalıklara sahip beylerin, kraliyet iktidarından ve halk yığınlarından bağımsızlığını kabul ettiren bir düzenlemeydi.⁸¹

75 Dürüşken, *Magna Charta seu Magna Charta Libertatum: Büyük Sözleşme ya da Özgürlükler Sözleşmesi*, ss. 29-30.

76 Linebaugh, *The Magna Carta Manifesto*, pp. 31-32.

77 Ceylanbaş, “Magna Carta’ya Giden Süreçte Ekonomik Problemler ve Kral John’un Çözüm Arayışları”, s. 610.

78 Dürüşken, *Magna Charta seu Magna Charta Libertatum: Büyük Sözleşme ya da Özgürlükler Sözleşmesi*, ss. 49-50.

79 a.g.e., s. 26.

80 Dürüşken, *Magna Charta seu Magna Charta Libertatum: Büyük Sözleşme ya da Özgürlükler Sözleşmesi*, s. 75.

81 Ellen Meiksins Wood, *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 244.

3. Cengiz Yasası Ve Magna Carta'nın Karşılaştırılması

3.1. Yasa ve Sözleşme'yi oluşturan ve kabul eden, yürürlüğe koyan, uygulananını takip eden iradelerin karşılaştırılması

Cengiz Yasası ile Magna Carta temelde iki farklı siyasi iradenin ürünüdür. Magna Carta tarafında, iç savaş galibi feodal beylerin kraliyeti feodal sınırlara çekmesi; Cengiz Yasası tarafındaysa iç(ve dış) savaş galibi Cengiz Han'ın töreye dayanarak oluşturduğu kurallarla bir devlet ve toplum oluşturması söz konusudur.

Cengiz Yasası Kurultay'da kabul edildiği ve ülke genişleyip ihtiyaçlar arttıkça geliştirilmiş, yeni hükümler eklenmiş veya birtakım hükümler değiştirildiği ileri sürülmektedir.⁸² Örneğin, Çin'in hakimiyet altına alınmasından sonra çok ağır olan ceza hükümlerinin bir kısmı yerini para cezasına bırakmıştır. Mâverâünnehir'in ele geçirilmesi sonrasında Müslüman cemaatine yönelik birtakım hükümler getirilmiştir. Bu değişimler temelde 'daha iyi idare etmeye' yöneliktir, soylu veya elit kesimin talebinden bahsedilemez. Her ne kadar bugün 'Yasa' desek de Cengiz Yasası bir nevi emirnamedir. Onu yasa yapan, kaynağını törenin oluşturmasıdır. Yani uzun süredir zaten uygulanan, pratik hükümlerin derç edilmesiyle oluşturulmasıdır. Bu niteliği Yasa'nın yürürlükte olduğu dönem boyunca, hukuki kaynağın İmparatorluk emri olmasıyla sürmüştür.

Magna Carta, İngiltere'nin feodal toplum yapısını yansıtan bir metindir. Bu sözleşme, baronların galibiyetlerinden kaynaklanan güçlerine dayanmaktadır ve kraliyet karşısında bu gücün adli, vergisel ve ekonomik manada kabul edileceğine ilişkindir. Topluma düzen getirmek üzere kaleme alınmamıştır; mevcut düzeni ifade etmektedir. Büyük bir yenilik veya demokratikleşme sayılan 'sınırlandırmalar' İngiltere'nin mevcut düzenini açıklamaktadır. Kralın 'sınırsız' bir otoritesi olmadığı gibi, yargı ve vergi salma gücünü, ekonomik etkinlik alanını feodal beyler lehine sınırlandırmaktadır. Ancak bu sınırlandırma çabası, feodal hukuka aykırı olarak yaşanan somut olayların bir neticesidir. Kraliyetin özellikle 1204'te Fransa'da yaşadığı askeri yenilgiler, sonrasında itibarsızlaşması ve savaşlar için feodal hukuka aykırı vergiler koyması, arazi gaspı ve yargı kararı olmaksızın gerçekleştirdiği uygulamalarının sebep olduğu mücadele neticesinde, Yurtsuz John'un iç savaşı kaybetmesi üzerine imzalanmıştır. Bu sözleşme iç savaşı bitirmemiş, devam eden mücadeleler neticesinde ancak 1225'te nihai

82 Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 86.

halini alabilmiştir. Bu bakımda 1215 versiyonunu geçici bir ateşkes saymak mümkündür.

Cengiz Yasası'na boylar arasındaki mücadele temelinde bakılacak olursa, Cengiz Han'ın tüm alt unvanları kaldırdığını, tüm boyları ve beylerini devlete tabi hale getirdiğini görürüz.⁸³ Bunun işareti, bütün unvanların lağvedilmesi, herkese adıyla hitap edilmesinin istenmesi ve Han'ın sadece Cengiz soyundan geleceğinin kabulüdür.⁸⁴ Birincisi rakip boyların mücadelesini önlemeyi, ikincisi istikrarlı ve rakipsiz bir hanedan oluşturmayı amaçlamaktadır. Ülke genişledikçe, mücadele rakip boylar arasında değil Cengiz Han'ın ardılları olan oğulları ve torunları arasında yaşanmıştır; yine de Cengiz soyundan gelmek çok uzun bir süre tüm iç Asya hükümdarları için bir meşruiyet kaynağı vazifesi görmüştür.⁸⁵ Bu bakımdan, merkezileşmeyi ve iç savaşı engellemeyi amaçlayan bu düzenlemelerin faydalı olduğu söylenebilir.

3.2. Devletin yönetilmesine ile tebaayla ilişkiye dair hükümlerin karşılaştırılması

Cengiz Yasası ve Magna Carta özellikle devletin yönetilmesi ve tebaayla ilişkiler konusunda önemli ayrımlar göstermektedir. Cengiz Yasası, Han'ın egemenlik sahasını düzenleyen hükümlere sahiptir. Bu alanda Cengiz Han ve ailesi tekeldir; onlardan başka kimse Büyük Han olamaz. Ayrıca, unvanlar yasaklanmıştır.⁸⁶ Magna Carta ise, feodal toplumsal formasyonun korunması ve sürdürülmesini amaçlayan bir sözleşmedir. Tebaaya ilişkin hükümler, krallığın feodal beyler yararına sınırlandırılması temelindedir.

Cengiz Yasası, yönetimin merkezileşmesi ve tek elde toplanması için önemli hükümler içermektedir. Ordu teşkilatının oluşturulması da bunun bir parçasıdır. Ancak devlet teşkilatının oluşturulmasına dair hiçbir hükmün günümüze ulaşmaması düşündürücüdür. Belki de böyle yasalar hiç yoktu; bunlar tamamen Han'ın kararlarıyla belirlenmekteydi.

83 Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 86.

84 Bu durum, Türk devlet geleneğinde de böyledir. Rütbe işaretleri eski Türklere yoktu (Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, s. 121).

85 Örneğin Timur, Cengiz Han'ın soyundan gelmediği için, tahtı resmîyette Cengiz'in akrabalarından birine bırakmış; bu akrabalık ilişkisini tesis edebilmek amacıyla Kazan Han'ın kızıyla evlenmiştir. Bu, kendisine Küregen (Han güveyisi) unvanını kazandırmıştır. Timur'un torunu Uluğ Bey zamanında, Timur'un mezarına dikilen kitabede Timur'un soyu Cengiz Han'a bağlanmıştır. Tüm bunlar Cengiz Han'ın ölümünün üzerinden uzun seneler geçtikten sonra bile, Orta Asya'da meşruiyet kazanma çabasının ve zorunluluğunun eseriydi (Ali Yıldırım, "16.-17. Yüzyıl Bâbürlü Kaynaklarında Emir Timur İmajı", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2023, Cilt: 23, Sayı: 2, s. 650).

86 Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 86.

Yasa, dağınık boyların iç çekişmelerini bertaraf ederek merkezi yönetim oluşturan bir devletin yasasıdır. Bu tür bir devletin bozkırda hüküm sürdüğü⁸⁷, sürekli savaş halinde olduğunu ve bu savaşın sadece boylar arasında veya düşman topluluklara karşı verilmediğini, aynı zamanda doğaya karşı da verildiğini unutmamak gerekir. Böyle bir yaşam tarzı, müthiş bir dinamizmi gerektirmektedir. Zira, mücadele hiç bitmediği için başarı ancak tüm toplumun bu mücadeleye katılmasıyla mümkündür. Yasa'da, savaş zamanında kadınların evin düzeniyle ilgilenecekleri ve ihtiyaç olursa evlerini savunacaklarına dair hüküm bunun göstergesidir.⁸⁸ Böyle bir yaşam tarzı, tüm toplumun çalışmasını zorunlu hale getirmektedir.

Mclynn, Yasa'nın sadece seçkinlere uygulandığını iddia etmektedir⁸⁹. Aslında bu konuda bir fikir ileri sürmek pek mümkün değildir. Zira, Yasa metninden kalan parçalar çok çeşitli konuları kapsamakta, bozkır geleneğini de, Cengiz Han'ın yönetim ilkelerini ve savaşa hazırlık-idare etme kurallarını da içermektedir. Dolayısıyla bozkır geleneğinden türetilen kuralların sadece seçkinleri kapsayamayacağı açıktır. Ayrıca Mclynn, kitabında bu iddiasıyla açıkça çelişkili başka bilgiler de vermektedir. Buna göre, Cengiz Yasası ele geçirilen bazı bölgelerde, yerel halkın inanç ve yaşayışına aykırı olduğu için uygulanmamıştır.⁹⁰ O halde, Yasa'nın sadece seçkinlere uygulandığı nasıl söylenebilir? Yine de bu konuda dikkatli olmak da fayda vardır; zira eldeki sınırlı kaynaklar, Yasa'nın uygulanmasına ilişkin ancak bir izlenim edinmeye yaramaktadır. Cüveyni, Yasa metninin tomarlara yazıldığını ve şehzadelerin hazinelerine koyulduğunu yazmaktadır. Ona göre bir Han, ordu harekete geçireceği veya şehzadelerle istişare ederek karar vereceği zaman Yasa metinlerini getirip onlara dayanarak karar verirdi. Ordu oluşturulması, şehirlerin yıkılması ve imar edilmesi gibi işler de Yasa'ya dayanılarak yapılırdı.⁹¹ Cüveyni'nin ifadeleri, Yasa'nın bir yönetim normu olduğunu ve devlet işleri için, dar bir çevre tarafından dikkate alındığını düşündürmektedir. Ayrıca, ilk bölümde özetlenen Ayalon'un, Morgan'ın ve Pochekaev'in eleştirileri birlikte düşünüldüğünde, Yasa'nın aktarılan kısımlar eğer gerçekten Yasa'nın parçalarıysa, bunların devlet yönetimi,

87 Son dönemlerde yazılan bir yüksek lisans tezinde bu türden devletler için 'Nomadik Pastoralist Devlet' kavramı önerilmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için: Başış Özcan Özdemir, *Nomadik Pastoralist Devletin Oluşumu ve Yapısı: Göktürk Devleti Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2025).

88 Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 89.

89 Mclynn, *Cengiz Han*, s. 88.

90 a.g.e., s. 93.

91 Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 85.

ordu teşkilatlanması ve tebaayla ilişkilere dair hükümlerinin Cengiz Han'ın ailesiyle yüksek yöneticileri kapsayan dar bir çevre için oluşturulup bu çevrede uygulandığı; Moğol töresinin yazılı hale getirilmesi anlamındaki kısımlarının tebaaya yönelik özellikle cezalandırma, su kullanımı gibi konulardaki düzenlemelerin(veya mahkeme kararlarıyla oluşan uygulamaların) tüm tebaaya uygulanmış olabileceği ileri sürülebilir.

Magna Carta, özellikle vergilendirme ile savaşa karar verme konularında krallığın baronları ikna etmesini hüküm altına almaktaydı. Ancak temelde ne kralın vergi koyma yetkisine karşı çıkıyordu, ne de üst bir egemen olarak savaşa karar verme yetkisine. Bir sınırlandırma getiriyordu ve kralın hesapsız veya baronların çıkarlarına aykırı hareketlerini önlemeye çalışıyordu. Yasalara uygun yargılama olmadan hapsedme, cezalandırma ve mallara el koyma yasağı da aynı şekilde değerlendirilebilir. Magna Carta kralın yargı yetkisini tartışmaya açmıyor, sadece keyfilikten kurtarmaya çalışıyordu. Bu yönüyle bir 'tasfiye' sözleşmesi değildi, olsa olsa bir 'sınırlandırma' sözleşmesiydi.

Magna Carta'nın 61.maddesinde kralın sözleşmeye uyup uymadığını denetleyecek ve gerekirse ihlalleri önleyecek 25 kişilik baronlar konseyinin durumu bu açıdan oldukça ilginçtir. Bu baronlar konseyinin dört üyesi sözleşmeye aykırılık gördüğünde krala veya o yurtdışındaysa başsavcısına başvuracak ve bunun düzeltilmesini isteyecek, eğer kırk gün içinde bu ihlal(Magna Carta'da 'suç' deniyor) düzeltilmezse baronlar konseyi kralın malvarlığına el koyabilecekler.⁹² Bu hüküm hiçbir zaman uygulanmadı ve Magna Carta'nın sonraki versiyonlarından çıkartıldı. Ancak madde hükmü, İngiltere Kralı'nın feodal beyler karşısındaki durumunu göstermektedir. Buna benzer bir hüküm Cengiz Yasası için düşünülemez.

Cengiz Yasası, Cengiz Han dışında birinin onun karşısında otorite sahibi olmasını imkân tanımamaktadır. Cengiz Han, komutanlarının kendi karşısında birleşebilecekleri imkanları sürekli ellerinden almıştır. Komutanların kendi aralarında haberleşmelerinin yasaklanması ve aksi yönde hareketin ölümle cezalandırılması buna örnektir. Yine, askerî birliklerdeki kişilerin görev yerlerini terk etmesini ve başkasına sığınmasını kesin olarak yasaklar; ihlâl edenler ağır şekilde cezalandırılırdı. Bu yüzden şehzadeler ve komutanlar kimseye sığınma sağlayamazlardı.⁹³ Bu bakımdan Cengiz Yasası, Han'ın gücüne karşı oluşabi-

92 Dürüşken, *Magna Charta seu Magna Charta Libertatum: Büyük Sözleşme ya da Özgürlükler Sözleşmesi*, s. 51.

93 Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 90.

lecek tehlikeleri önleyebilecek araçları içermektedir. Magna Carta ile karşılaştırıldığında, erkin iki zıt kutbunu işaret ettikleri savunulabilir; bir tarafta Han ve onun ailesi etrafında toplanan ileri derecede-ortak kabul etmeyen bir egemen; diğer tarafta iç savaş neticesinde yenilmiş ve ayakta kalmaya çalışan bir egemen.

Cengiz Yasası, Magna Carta'ya nazaran çok daha geniş yasaklama ve cezalandırma hükümleri içeriyordu. Bunun sebebi, törenin yazıya geçirilmiş hali olması olabilir; yani döneminde zaten yasak olan birçok fiil, sadece yazıya geçirilmiştir. Örneğin yalan söylemek; Moğol töresinde yalan söylemek önemli bir tabuydu. Yine yiyeceklerle ilgili hükümler Moğol töresinde zaten vardı. Yasada yer alan(burada ele alınmayan) bir hükme göre ikram edilen yiyeceği önce ikram eden yemeliydi. Bu zehirlenme korkusu sebebiyle töreye yerleşmiş bir kuraldı. Buna benzer başka örnekler de sayılabilir⁹⁴.

Magna Carta ise böyle bir ihtiyacın eseri değildi. Bu sebeple, cezalandırma ya konu fiiller değil, tam tersi Kraliyetin yargılama ve cezalandırma hakkının sınırlarını gösteren, keyfiyeti ve yozlaşmayı önleyici hükümler içermektedir. Tüm bu olumlu ve bugün için 'demokratik' kabul edilen hükümler, feodal beylere yönelikti. Bu, dönemin üretici güçlerin siyasal etkinliklerinin yok sayıldığı ve sınırlı ama siyasal anlamda etkin feodal beyleri korumayı amaçlıyordu.

Magna Carta ve Cengiz Yasası, cezalandırma yöntemi açısından önemli derecede farklılaşmaktadır. Magna Carta, temelde para cezasına dayalı bir cezalandırma öngörmektedir. Sözleşmenin 20. maddesinde para cezalarının suçun ağırlığına göre belirlenebileceği ifade edilmektedir.⁹⁵ Yine, 38. maddede güvenilir tanıklıklar olmaksızın kimseye soruşturma açılmayacağı, 39. maddede özgür bir kişinin kendi zümresinin yasal kararı olmaksızın hapsedilmeyeceği, sürgün edilmeyeceği, mallarına el konulmayacağı ve zarara uğratılmayacağı, ona karşı kovuşturma açılmayacağı; 40. maddede hak ya da adaletin kimseye satılmayacağı ve kimsenin bundan mahrum edilmeyeceği, adaletin satılmayacağını, men edilemeyeceğini ya da geciktirilemeyeceğini hüküm altına almaktadır. Cengiz Yasası ise ölüm cezasının genel cezalandırma biçimi olduğu hükümler içermektedir. Bu bakımdan, temel cezalandırma yöntemi ölüm cezasıdır. Çin'in hakimiyet altına alınmasından sonra cezaların hafifletildiği ve para cezasının yaygınlaştırıldığı kabul edilmektedir.⁹⁶

94 Mclynn, *Cengiz Han*, s. 91.

95 Dürüşken, *Magna Charta seu Magna Charta Libertatum: Büyük Sözleşme ya da Özgürlükler Sözleşmesi*, s. 29, s. 31.

96 Mclynn, *Cengiz Han*, s. 92.

3.3. Savaş dönemi ve orduların oluşturulmasına dair hükümlerin karşılaştırılması

Savaş döneminde iktidarın durumu ve orduların oluşturulması konusundaki hükümlerin karşılaştırılması iki iktidar yapısının özelliklerini açıkça ortaya koymaktadır.

Cengiz Yasası'nda savaş kararı ve stratejilere nasıl karar verileceği konusunda hiçbir hüküm yoktur; zira bunlar egemenin(Han) yetki ve karar alanındadır. Savaşa ve barışa Han karar verir, bunu Cengiz Han'ın seferlerini inceleyerek görmek mümkündür. Elbette Kurultay toplanmakta ve sefer kararını tartışmaktadır; ancak Kurultay'ın bir danışma ve onay organı olduğunu unutmamak gerekir. Bu konudaki tek istisna, kendi isteğiyle teslim olanların bağışlanmasıdır. Bu da törenin bir hükmüdür.

Cengiz Yasası'nda savaşa ilişkin hükümler disiplini sağlayacak araçlardır. Örneğin, ordunun savaşa hazır halde tutulması, bu amaçla askerlerin kendilerinden başlayarak sefer öncesi denetim yapması, eksiklikleri gidermesi hükmü gösterilebilir. Yine izin almadan vazife bölgesinden uzaklaşılmasının yasaklanması savaş sırasında disiplinin sağlanmasına imkân sağlamaktadır.⁹⁷ Bu hüküm, Moğol birliklerinin kolay kolay bozulup dağılmamalarına dair anlatılarla doğrulanmaktadır. Ricat emri verilince belirlenen yere gelmeyenlerin öldürülmesine dair emri, Cengiz Han 1202'de vermişti.⁹⁸ Bu bakımdan, sefer sırasında uyulacak temel disiplin kuralı, Cengiz Han tarafından daha erken bir tarihte zaten emredilmiştir. Bunun sebebi, Moğolların temel savaş taktiği olan sahte ricatın üst düzey disiplin gerektirmesidir. Bu taktik, düşmanda bir genel çekilme intibai yaratmak üzere bazen günler süren kaçış benzeri yürüyüşleri zorunlu kılmaktadır. Düşmanın ricatın sahte olduğunu anlaması, Moğolların tüm stratejilerini çökertebilmekteydi; bu sebeple izinsiz yer değiştirmenin ölümcül sonuçları olmaktaydı.

Yasada asker toplanmasıyla veya askerlik hizmeti yapmamak için para ödenmesi gibi uygulamalara dair hükümler de yoktur. Bunun arka planında tüm Moğol toplumunun ordunun birer ferdi olması yatmaktadır. Moğollar, kadın-erkek fark etmeksizin üç yaşından itibaren savaşçı gibi yaşamaya başla-

97 Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 90.

98 Mehmet Levent Kaya(çev.), *Moğolların Gizli Tarihçesi*, s. 116.

makta, at binmeyi, ok atmayı, kılıç kullanmayı öğrenmekteydi.⁹⁹ Nüfuslarının çevrelerindeki topluluklara kıyasla çok az, yaşam şartlarının çok ağır ve çevrelerinin düşman topluluklarla çevrili olması böyle bir yaşamı onlar için zorunlu kılıyordu. Bu bir seçim değildi; bu sebeple her Moğol, eğer fiziksel bir kusuru yoksa hem gündelik işleri hem de savaşçılığı özümsemiş bir hayat sürmeye mecburdu. Herkes, sosyal statüsüne bakılmaksızın gerektiğinde asker olarak görev yapar ve savaş için gerekli malzemeleri sağlardı. Kadınlar da erkeklerin yokluğunda evlerini koruyarak düzeni sürdürür ve gerektiğinde savunmaya katılırdı.¹⁰⁰

Magna Carta'daysa Kraliyetin savaş kararı alma ve bu bağlamda vergi toplama yetkilerinde önemli kısıtlamalar mevcuttur. Özellikle, 12. ve 14. maddeler, vergilendirme ve savaşa karar verme konularında Kralın otoritesini açıkça sınırlandırır görünmektedir. En azından modern devlet temelinde düşününce bu sınırlandırma kesindir. Ancak, Magna Carta'nın kabul edildiği dönem için düşünüldüğünde, İngiltere Kralı, diğer lordlardan ancak eşitler arasında birinci olmasıyla ayrılmaktadır. Bu sebeple, ancak ortak çıkara göre hareket etmesi beklenebilir. Kraliyetin sınırlandırılması gibi görünen hükümler, geleneksel-feodal hukuktan Kral John döneminde yaşanan önemli sapmaları düzeltmeye yöneliktir. Yine aynı dönemde yaşanan önemli askeri yenilgiler sonucunda İngiltere büyük gelir kaynaklarını kaybetmiş, savaşların finanse edilmesi tüm ekonomik ve siyasal dengeleri alt üst etmiştir. Bu sebeple, kraliyetin feodal ilişkilere uygun hareket etmesinin istenmesi beklenmektedir.

Magna Carta'nın diğer ekonomik hükümleri de bu durumu desteklemektedir. Örneğin ormanlara ilişkin hükümler, kraliyetin ormanlar için istediği yüksek bedellerden kaynaklanmaktadır. Dul ve velayet altındaki çocuklardan talep edilen aşırı vergileri önlemeye yönelik hükümler, feodal hukuka birer dönüş çağrısı niteliğindedir. Yine Yahudilere ilişkin hükümler, Kral John'un yüksek miktarlarda borç veya usulsüz vergi aldığı tacirleri korumayı amaçlamaktadır. Kral John'un savaş ve kendi sarfiyatı için feodal geleneklere aykırı vergiler toplaması, el koymalar ve diğer zorlamalarla gelir kaynakları oluşturmaya yönelmesi, tüm bu hükümlerin maddi temelini oluşturmaktadır.

99 Mclynn, *Cengiz Han*.

100 Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 89.

Sonuç

Bu çalışmada, hemen hemen aynı yıllarda yürürlüğe konan Cengiz Yasası ve Magna Carta karşılaştırıldı. Cengiz Yasası Moğol töresi ve Cengiz Han'ın yönetim anlayışını; Magna Carta ise feodal hukukun hükümlerini içeren yasal metinler olarak ele alındı.

Her iki düzenleme, metinlerle tarihsel dönemler üzerinden incelenmiştir ve temelde iki ayrı toplumsal formasyonun özelliklerini içermektedir. Cengiz Yasası, merkezi otoriteyi sağlamlaştıran bir devletin kanunnamesiydi. Yasa'nın orijinal nüshası günümüze ulaşmamış olsa da çağdaş veya takip eden yıllarda hazırlanan çeşitli çalışmalarda Yasa hükümleri ele alınmaktaydı. Cengiz Han ve ailesine yönelik büyük saygı ve bağlılık, Han'ın otoritesini tehdit edecek her türlü oluşumu önleme çabası, devlet erkinin Han ve çevresinde toplandığını göstermektedir. Yasa'nın kaynağını oluşturan törede yer alan birçok tabuya Yasa'da açıkça yer verilmesi ve cezai müeyyideye tabi kılınması, Yasa'nın madde yaşamla ilişkisinin bir ifadesidir. Moğolların yaşam biçimi Yasa'da açıkça okunabilir. Savaşa devamlı hazır halde olmaları, gündelik hayatta kadın veya erkek tüm halkın her işi yapabilme becerisine sahip olması zorunluluğu, israfı, su kaynaklarını kirletmeyi ve doğaya zarar vermeyi önlemeye yönelik hükümler Moğolların sayıca az, yaşamsal kaynaklar bakımından fakir bir doğada ve kalabalık düşmanlarla çevrili yaşamalarından kaynaklanıyordu. Yine, zaman içerisinde hükümlerin değişmesi, egemenlik altına alınan farklı topluluklara yönelik hükümler eklenmesi ve cezalandırmada çeşitli hafifletmeler yapılması imparatorluğun coğrafyasındaki değişiklikleri göstermekteydi.

Magna Carta, bugün için 'demokrasinin kaynakları' arasında gösterilmektedir. Ancak temelde feodal hukukta yer alan kısıtlama ve sınırlandırmaları tekrar etmekte ve kralın bunlara uyacağını taahhüt etmekteydi. Bir kısım hükümler doğrudan yakın tarihlerde yaşanan suiistimalleri önlemeye yönelikti. Biçimsel olarak kralın kendi otoritesini olağanüstü bir şekilde sınırlaması veya vergi toplamak, savaşa karar vermek gibi temel egemenlik araçlarını ortadan kaldırmayı amaçlamıyordu. Konulan sınırlar, feodal devlette mevcut olan sınırlardı. Ayrıca hükümler tüm insanlar veya tüm İngiltere halkı için değil, sadece feodal beylere yönelik taahhütleri içeriyordu.¹⁰¹ Bu, feodal toplumsal formasyonun özgür kişinin son derece dar bir çevre için tanımlanmış bir kavram olduğuyla açıklanabilir. Benzer şekilde, bugün için 'adil yargılanma hakkı' olarak anılan ve

101 Örsan Ö Akbulut, "Liberal Devletin Feodal Kökenleri", *Kamu Hukuk ve Yönetim*, Cilt: 1, Sayı: 1, 2024, s. 25.

Magna Carta'da önemli bir sınırlandırma olarak görülen ilke, gerçekte kralın feodal hukuka aykırı, keyfi, rüşvete dayalı yargılamalarına bir yanıtı.

Hemen hemen aynı yıllarda yürürlüğe konan bu iki düzenleme, iki ayrı coğrafyada iki ayrı devlet biçimi olduğunu göstermektedir. İngiltere için kullanılacak batılı kavramlar, Cengiz Devleti'nde işe yaramamaktadır. Cengiz Devleti için kullanılacak kavramlar da İngiltere'yi anlamaya fayda sağlayamaz. Örneğin, ordu oluşturulması ve savaşa karar verilmesi konusundaki hükümlere bakıldığında, Cengiz Yasası bunun nasıl yapılacağına ilişkin bir hükme yer vermemektedir. Yasa, sadece Moğollar için savaşın normal bir durum olduğunu ortaya koymaktadır. Zira ordunun hazırlıklarına dair hükümler, özellikle bir savaş provası olarak avın düzeni ve savaşta uyulması zorunlu kurallar dışında günümüze ulaşan hüküm yoktur. Belki de bu hükümler hiçbir zaman olmamıştır; çünkü savaş Moğol hayatının bir parçasıdır ve bunu yöneten Han'dır. Otoritesine ortak kabul etmeyen Han, kendisini bu en önemli konuda neden sınırlandırsın? Dönemin İngiltere'sindeyse, feodal beylerin denizaşırı sefer süreleri dahi bellidir. Bu süre 40 günü geçemez. Moğol hükümdarı için böyle bir sınırlandırma düşünülemez.

Magna Carta'daki cezalandırma usulleri ile Cengiz Yasası'nın karşılaştırılması elbette çok zordur. Bu aslında birçok yönden böyledir; iki toplumsal formasyon o denli farklıdır ki, yine batı merkezli düşünülecek olursa, Cengiz Devleti İngiltere'nin yanında son derece 'ilkel' kalmaktadır. Ancak, İngiltere'de bu kadar 'gelişkin' bir sistem varken, Fransa'daki topraklarını neden kaybetmiştir? İç savaş neden yıllarca sürmüştür? Moğollar, batılı kavramlarla açıklanamayacak kadar ilkel bir devlete sahipse, Çin'i, Orta Doğu ve Orta Avrupa'ya kadar bilinen dünyanın dörtte üçünü nasıl ele geçirebilmiştir? Burada bir çelişki var mıdır? Belki de yeni kavramlar üzerinden düşünerek bu sorun aşılabilir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Örsan Ö. "Liberal Devletin Feodal Kökenleri", *Kamu Hukuk ve Yönetim*, Cilt 1, Sayı 1, 2024, ss. 23-29.
- Alinge, Curt. *Moğol Kanunları*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967.
- Arsal, Sadri Maksudi. *Çengiz'in Yasası*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul, <https://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/belgeler/347.pdf>, erişim: 15.06.2025.
- Atwood, Christopher P. *Encyclopedia of Mongolia and the Mongolian Empire*, Facts On File Inc., New York, 2004.
- Ayalon, David. "The Great Yasa of Chingiz Khan. A Reexamination (Part A)", *Studia Islamica*, No. 33, 1971, ss. 97-140.

- Blick, Andrew. *Beyond Magna Carta*, Hart Publishing, Oxford, 2015.
- Carpenter, David A. "The Plantagenet Kings", içinde David Abulafia (ed.), *The New Cambridge Medieval History Volume V: c.1198-c.1300*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, pp. 319-320.
- Ceylanbaş, Fatih. "Magna Carta'ya Giden Süreçte Ekonomik Problemler ve Kral John'un Çözüm Arayışları", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 28, Sayı 3, 2024, ss. 608-610.
- Çiftçi, Fatih. *Cengiz Han Döneminde Moğollar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2024.
- Cüveyni, Alaaddin Ata Melik. *Tarih-i Cibani Güşa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.
- Donuk, Abdülkadir. "Türklerde ve Moğollarda Meclis Geleneği", *Tarih Dergisi*, Sayı 52, 2012, ss. 1-12.
- Dürüşken, Çiğdem. *Magna Charta seu Magna Charta Libertatum: Büyük Sözleşme ya da Özgürlükler Sözleşmesi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2020.
- George Vernadsky, *The Scope and Contents of Chingis Khan's Yasa*, Gorgias Press, Cambridge, Massachusetts (ABD), 2014.
- Gömeç, Saadettin Yağmur. "Çingiz-Nâmeler Üzerine Bir İnceleme: Çingiz Han'ın Soyu ve Moğol Tarihinin İlk Devirleri", *Belleten*, Cilt 82, Sayı 294, 2018, s. 475.
- Hodous, Florence. "The Quriltai as a Legal Institution in the Mongol Empire", *Central Asiatic Journal*, Cilt 56, 2013, pp. 87-91.
- Holt, James C. *Magna Carta*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.
- Kaya, Mehmet Levent (çev.). *Moğolların Gizli Tarihçesi*, Kronik Yayınları, İstanbul, 2023.
- Le Goff, Jacques. *Ortaçağ Batı Uygarlığı*, çev. Hanife Güven ve Uğur Güven, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1999.
- Lkhamsuren, Munkh-Erdene. "In accordance with the great törü: pre-modern Mongol concept of moral order, law and government", içinde Mongol sudlal ba togtwortoj khögzhil: olon ulsyn mongolch erdemtnij XI ikh khurlyn "Mongolyn gadaad kharilcaa sudlal" IV salbar khuraldaany iltgelüüd, International Association for Mongol Studies (ed.), IAMS Yayınları, Ulaanbaatar, 2017, pp. 247-255.
- Linebaugh, Peter. *The Magna Carta Manifesto*, University of California Press, Berkeley, 2008.
- McLynn, Frank. *Cengiz Han*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2025.
- Morgan, David O. "The 'Great yäsä of Chingiz Khän' and Mongol Law in the İlkhänate", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, 49(1), 1986, pp. 163-176.
- Otgonbaatar, Suvd-Erdene. *Cengizlilerde Kurultay*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2023.
- Ögel, Bahaeddin. *Türklerde Devlet Anlayışı*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1982.
- Özdemir, Barış Özcan. *Nomadik Pastoralist Devletin Oluşumu ve Yapısı: Göktürk Devleti Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2025.
- Pamir, Aybars. "Eski Orta Asya Türk Devletlerinde Töre'nin Oluşmasında Kurultayların Rolü", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 28, Sayı 3, 2023, ss. 218-219.

- Pochekaev, R. Yu. "Chinggis Khan's Great Yasa in the Mongol Empire and Chinggisid States of the 13th-14th centuries: Legal Code or Ideal 'Law and Order'?", *Golden Horde Review*, 4(4), 2016, pp. 724-733.
- Rashiduddin Fazlullah. *Jami'ut-tawarikh: Compendium of Chronicles; A History of Mongols*, İng. çev. ve notlandırma W. M. Thackston, Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilisations, Cambridge, Massachusetts, 1998.
- Taşdelen, Hasan. "Ziya Gökalp'de Töre Kavramı, Cengiz Han'ın Yasası ve Türk Kimliği", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, 2024, s. 79.
- Uğurlu, Serdar ve Yılmaz, Kaan. "Türk Devlet Yönetme Geleneginde Töre'den Örf'e Değişim", *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt 6, Sayı 2, 2011, ss. 962-963.
- Wood, Ellen Meiksins. *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- Yıldırım, Ali. "16.-17. Yüzyıl Bâbürlü Kaynaklarında Emir Timur İmajı", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt 23, Sayı 2, 2023.